

ХОРИХ ЯЛ ЭДЛҮҮЛЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХӨГЖЛИЙН ҮЕЧЛЭЛ

*Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн сургуулийн ахлах багш,
хошууч, докторант Б.Алтангэрэл*

Хорих ял эдлүүлэх нь гэмт хэрэг үйлдэн гэм буруутай нь шүүхээр тогтоогдсон этгээдийг шүүхийн шийтгэх тогтоолд заасан хугацаа, төрөл дэглэм, нөхцөл журамд хорьж буй төрийн албадлагын онцгой арга хэмжээ ба энэ нь ялтанд үзүүлэх цээрлэл, хүмүүжүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хэрэгсэл, хуулиар тогтоосон хязгаарлагдмал эрх, үүргийн нэгдлийг бий болгож буй ажиллагаа юм.

Монгол Улсын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлалын үечлэлийг тухайн үеийн төр, нийгмийн тогтолцоо, эрх зүйн зохицуулалтын онцлог байдлаас хэд хэдэн байдлаар ангилан авч үзсэн байдгийг ерөнхий байдлаар нь хууль зүйн ухааны доктор Д.Лүндээжанцан, түүхийн ухааны доктор Д.Болдбаатар нарын “Монгол Улсын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлал” бүтээлдээ тусгасан эрх зүйн хөгжлийг хүн төрөлхтөний болон Монголын түүхийн ерөнхий зарчим, онцлогийг нь харгалзан үечилсэнтэй хамааруулж гэмтнийг хорих, хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны онцлогийг доорхи байдлаар үечилж болох юм. Үүнд:

1. Монголын эртний улсуудын үеийн хорих ажиллагаа /МЭӨ III-МЭ XIII зуун/

Энэ үед Төв азийн түүхэнд анхны төрт улс Хүннү /МЭӨ 209-МЭӨ 93 он/ бүрэлдэн тогтсоноор эхэлж XIII зууны эхээр Их Монгол Улс байгуулагдах хүртэлх цаг хугацааг хамрана. Дурьдан буй үед манай нутагт эртний нийгэм бүхий Монгол болон бусад угсааны улсууд оршин тогтнож, төр ёс ихэд хэлбэржин, хэв хуулиас бичмэл хууль руу шилжиж эхэлж байсан юм.

Хүннүгийн үед Монголд төр ёсны үзэл бүрэлдэн тогтжээ. Хүннүгийн хуульд ирт үзүүртнийг гаргавал цаазаар аваачина. Хулгайн ялтай хүний гэр бүлийг хураана. Хөнгөн хэрэгтнийг бэрээднэ. Хүндийг цаазаар авна. Арван хоногоос илүү хугацаагаар үл хорино хэмээн заасан байдаг байна. Хүннү улсын тогтоосон хууль цааз, заншилд тулгуурлан гарч ирсэн Сүмбэ / МЭӨ 2-4 зуун/, Их Нирун улс /МЭӨ 3-4 зуун/, Түрэгийн хаант улс /552-745 он/, Уйгарын хаант улс /745- 840 он/, Кидан / 907-1125 он/ зэрэг Монгол газар нутаг дээр төр улсаа байгуулж оршин тогтнож байсан хэдий ч энэ үед хорих ял эдлүүлж байсан баримт материал тодорхой бус байна.

2. Монголын дундад зууны үеийн хорих ажиллагаа /XIII-XX зууны эх/

Цаг хугацааны хувьд 700 гаруй жилийг хамаарсан төр ёсны тухайд мандан буурч явсан нарийн ээдрээтэй үе юм. XIII-XIV зууны үед Их Монгол улс байгуулагдаж, дэлхийн талыг эзэгнэн төр ёсоо тогтоож, “Их засаг” хэмээх гол хуулийн сүр хүч дор олон янзын ястан угсаатан аж төрж байлаа. Судлаачид “Их засаг” хууль дахь ял шийтгэлийн төрлүүд нь андгайлах / тангаргийн эрүү/, золиослох, дөнгөлөх, торгох, ташуурдах буюу шийдэмдэх, гянданд хорих, цөлөх, цаазаар авах ялын төрөлтэй байсан гэж үздэг. Их засаг хуулинд ч гянданд хорих тухай заасан байгаа нь гэмт хэрэгтнийг хорих үйл ажиллагаа түүхийн тухайн үед байсныг харж болох юм.

Гэмт хэрэг хийсэн алтан ургийхныг хорьж, их хуралдайд оруулахгүйгээр шийтгэж байсан түүхэн эх сурвалж байдаг байна.

“Их засаг” хуулийн дараах түүний агуулга, зарчмыг хадгалсан хууль, цаазын чухал эх сурвалж нь 1271 онд батлагдсан “Их Юан улсын хууль цаазын бичиг”-т “Хятад хүн шоронд орвол хоол хүнсээ өөрөө хариуцна”, “Монгол хүн шоронд орвол улсаас

хоолломой” гэж заасан нь хорих ял эдлүүлж байсныг харуулж байгаа юм.

Юан гүрний дараа үйлчилж байсан дараахь хуулиуд болох “Алтан хааны цаазын бичиг”, “Арван буянт номын цааз”, “Хутугтай Сэцэн хун тайжийн шашны бичиг”, “Халх цаазын эрхэмийн бичиг” /1507-1640 он/ зэрэг хууль цаазын бичигт хорих шийтгэлийн талаар тэмдэглэгдэн үлдээгүй байна.

1640 оны “Монгол-Ойрадын цааз бичиг”-т заасан ялын төрлүүд дотор “Газар нүхэнд хорих”, “Баривчлах” зэрэг ялын төрөл байсан байна.

1709-1795 оны “Халх журам”- хуулиар үйлдэгдсэн хэргийн байдал, учруулсан хор хохиролын их бага, хүнд хөнгөнийг харгалзан ногдуулах шийтгэлийн олон шинэ төрөл хэлбэр анх удаа тогтоосон ба алах, жанчих, хадах, гавлах мэтийн шийтгэл олширсоноос гадна “газар ухаж гяндан болгож хэрэглэх” /нүхэнд хорих, гавлаж хорих, бүх насаар нь хорих төрөлтэй байсан байна/, ялыг хэрэглэдэг байжээ.

ХҮШ- зууны үед зохиогдсон Монгол цаазын бичигт “Гяндан” гэдэг ойлголтыг алах ялаар шийтгэгдсэн этгээдийг хорих ба Хорчины арван хошуу, Түмдийн хоёр хошуу, Шаруудын арван хошуу, Харчины гурван хошууны хүн бол Ба-Гогийн газар байрлах Монгол иргэний зарга шүүх Гүн-жингийн яаманд, Онигуудын хоёр хошуу, Үзэмчиний хошуу, Сөнөдийн хоёр хошуу, Халхын хан аймгийн арван есөн хошуу, Халхын цэцэн ханы хорин нэгэн хошууны хүн бол долоон нуурт байрлах Монгол иргэний зарга шүүх Гүн-Жингийн яаманд, Ордос долоон хошуу, Түмдийн хоёр хошуу, Халхын засагт ханы арван таван хошууны хүн бол Хөх хотод байрлах зарга шүүх яаманд тус тус хүргүүлж гянданд хорьж байхаар заажээ.

1860 оны Монгол-Ойрадын цааз бичигт “газар нүхэнд хорих” ялыг хэрэглэж байсан, харин “Халх журам”-ын 204 дүгээр зүйлд: Архи захалгүй дахин уувал хулгайчийн ёсоор жил дуустал хадья”, 212-дугаар зүйлд: хэн хүн хулгай хийвээс хааш хаашаа дөрөв дөрвөн алд, өргөн, гүн газар ухаж нэг жил дуустал хадья” гэжээ. /“Хадья” гэдэг шоронд хийхийг хэлнэ/. Үүнээс үзвэл манайд эрт үеэс хорих ямар нэг хэмжээгээр хэрэглэж байсан бөгөөд ихэнхдээ тусгайлган бэлтгэсэн “хар гэр”, газар нүхэнд хорьж шийтгэж байсан байна.

Харин ХҮ зуунаас Монголын төр ёс алдарч эхлэн улмаар XVI зуунаас XX зууны эх хүртэл Манж чин улсын ноёрхолд орсон билээ. Түүхийн ээдрээтэй ийм нөхцөлд Монголчууд төр ёсныхоо уламжлалыг өвлөн хадгалахыг эрмэлзэж, үндэсний өнгө аястай олон хууль цаазыг боловсруулан мөрдөж байсан. Жишээ нь: 1911-1921 он хүртэл “Зарлигаар тогтоосон Монгол улсын хууль зүйлийн бичиг”-т ялын төрөл дотор 60 хоног хүртэл дөнгөлж хорих, гяндлах зэрэг ял шийтгэлийн төрлийг тогтоож өгсөн байна.

Хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа нь эртнээс үүссэн хэдий ч нүүдэлчин ард түмний дунд хорих ялыг төдийлэн хэрэглэх боломжгүй, үүнтэй холбоотойгоор зориулалтын хорих байргүй, гэмт хэрэг үйлдэгчдийг гав гинж зүүлгэн айлаар хэсүүлж хорих, газар нүхэнд хорих, малын нойтон арьс шир, эсгийд ороох зэрэг аргуудыг хэрэглэж байсан байна.

3. Шинэ үеийн хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа /XX зууны 20-иод оноос 90 он хүртэл/

1921 оны долдугаар сард Ардын Намын Төв Хороо, Түр Засгийн газрын хамтарсан хуралдаанаар төрийн яамдыг шинэчлэн байгуулахад Шүүх Яамны ерөнхий хэлтсийн харьяанд “Гяндан салаа” нэртэйгээр байгууллага болсноор эдүгээгийн Хорих байгууллагын эх суурь тавигдсан бөгөөд тухайн үед 1926 оны “Гяндангийн дэргэд түр мөрдөх дүрэм”, 1929 оны “Хэрэгтэн ялтнаар ажил үйлдвэр хийлгэх тухай дүрэм” батлагдсан гарч, 1929 оны “Аливаа гяндан, хорионы газарт эрдэм боловсролын хэргийг явуулах тухай” заавруудаар зохицуулж байсан байна.

Энэ үед хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд олон дэвшилт гарсан юм. Үүнд:

1.Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааг зохицуулах эрх зүйн зохицуулалт бий болсон.

Энэ үе дэх Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааг зохицуулж ирсэн хууль тогтоомжууд нь 1931 оны Монгол Ард Улсын дотор аливаа хэрэгтэн, ялтныг засан сайжруулах ажлын тухай хууль, 1966 оны БНМАУ-ын Засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн хууль, 1981 оны Засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн хууль зэрэг хууль тогтоомж, түүнд нийцүүлэн гаргасан олон эрхийн актууд хамаардаг байна.

2. Хорих ял эдлүүлэх байгууллагын төрөл, дэглэм бий болсон.

Анх 1931 оны “Монгол Ард Улсын дотор аливаа хэрэгтэн ялтныг засан сайжруулах ажлын тухай хууль”-д ял эдлүүлэх байгууллагын бүтцийг анхлан хуульчлан тогтоосон байна. Тухайлбал:

А/ Түр хорих байшин /аливаа хэргийн учир шүүх таслах газар буюу байцаагч нараас байцааж байгаа хүмүүс, хорих ял шийтгэгдсэн бөгөөд уг тогтоолыг хүчин төгөлдөр болохыг хүлээж байгаа хүмүүс/

Б/ Засан сайжруулах газар /хоригдохоор шийтгэгдсэн бүх хүмүүс, хэрэв тухай орон нутагт өөрөө хорих газрууд байхгүй бол бусад хэрэгтэн, ялтан/

В/ Хөдөөгийн аж үйлдвэрийн колони /3 жилээс дээшгүй хугацаанд хоригдох хүмүүс, урт хугацаагаар хоригдох этгээдүүдийн эдлэх ялын хугацаанаас үлдсэн 3 жил хэтрэхгүй үлдсэн жинхэнэ ажлын ардуудыг/-д тус тус хорихоор заасан байна.

Харин 1966 оны БНМАУ-ын Засан хүмүүжлэх хөдөлмөрийн хуулиар хорих ял эдлүүлэх байгууллагын төрлийг гяндан, засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн колони, хүмүүжил-хөдөлмөрийн колони гэж ангилаад жирийн, чанга, онцгой дэглэмтэй байхаар заасан төдийгүй тус бүрийн нөхцлийг хуульчилсан байна.

3. Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны зорилгыг анхлан тодорхойлж хэрэгжүүлэх болсон.

Монгол улс 1920-1940 он хүртэл хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны зорилгоо “Хэрэгтэн ялтныг засан хүмүүжүүлэхэд хоригдогсдын биеийг элдвээр зовоох, доромжлох, жанчих, гар хөлийг хүлэх, харанхуй газар хорих, хоол ундыг хасах, ганцаар хорьж хэрхэвч үл болно”, 1940-1970 он хүртэл “Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд шүүхээс оногдуулсан ялыг хууль ёсоор эдлүүлж, тэднийг хууль ёсыг хүндэтгэн сахиж, социалист нийгмийн амьдрал, хөдөлмөрт хэвшүүлэн дахин хүмүүжлэх, тэднээс шинээр гэмт хэрэг үйлдэх буюу нийгэмд хортойгоор нөлөөлөх явдлаас урьдчилан сэргийлэхэд оршино”, 1970-1990 он хүртэл “ялтныг үйлдсэн гэмт хэрэгт нь цээрлүүлэх төдийгүй, хөдөлмөрт үнэнч шударга ханддаг, хуулийг нарийн чанд биелүүлдэг, хамтын аж байдлын социалист хэв журмыг хүндэтгэдэг үзэлтэй болгон засан хүмүүжүүлэх, ялтныг болон бусад хүмүүсийг гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, эрүүгийн ял эдлэлтийн биелэлтийг хангах, түүнчлэн гэмт хэргийг арилгахад тус дөхөм үзүүлэх явдалд оршино” гэж тодорхойлжээ.

4. Хорих ял эдлүүлэх ажиллагаанд гэмт хэрэг үйлдсэн ялтныг социалист амьдралын хэв маяг, үзэл суртлаар сурган хүмүүжүүлэх, нийтийн хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудалд түлхүү анхаарал хандуулах болсон байна.

4. *Монголын нэн шинэ үеийн төр, эрх зүй /1990 оноос өнөөг хүртэл/*

1990 онд Үндсэн хуульд нэг намын ноёрхлыг халсан өөрчлөлт хийж, улмаар 1992 онд ардчилал, хүний эрхийн дэлхий нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн хэм хэмжээг гүнзгий тусгасан Үндсэн хуулийн хүрээнд хорих ял эдлэгсдийн эрхийг дээдлэх, нөхцөл журмыг сайжруулах чиглэлээр олон хууль тогтоомж гарсан нь 1993 оны “Хорих байгууллагын болон хорих ял эдлүүлэх тухай Монгол Улсын хууль”, 1996 оны “Шүүхийн шийдвэр биелүүлэх хууль”, 2002 оны “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай Монгол улсын хууль” зэрэг хууль тогтоомжийн үйлчлэлийн үе хамаарч өнөөгийн байдлаар хорих ял эдлүүлэх ажиллагааг Монгол Улсын Эрүүгийн хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль, түүнд нийцүүлэн гаргасан Монгол Улсын Засгийн газар, Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын даргын баталсан 40 гаруй тогтоол,

тушаалуудаар хэрэгжүүлж байна.

Өнөөдөр хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох хүрээнд ял эдлүүлэх ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэх, ялтны эрх ашгийг хангах, тэдний хоригдох нөхцөл журмыг сайжруулах, ялтныг нийгэмшүүлэх, ажлын байраар хангах хүрээнд хөдөлмөр зохион байгуулалт, байгууллагын менежментийг боловсронгуй болгох, төлбөртэй ялтны төлбөрийг барагдуулах ажлыг эрчимжүүлэх, ял эдлүүлэх ажиллагааны эцсийн дүнд эрүүгийн ялын зорилгыг бүрэн хангадаг байх зэрэг олон тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх шаардлага урган гарсаар байна.

Түүнчлэн хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны үзэл баримтлал, чиглэл нь тодорхой бус тухайлбал ялтныг нийгэмшүүлэх эсвэл хүмүүжүүлэх, хөдөлмөрлүүлэх чиглэлийн алийг нь баримтлах, хорих байрны орчин нөхцлийн стандарт тодорхой бус байгааг хуульчлах хэрэгцээтэй байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хөгжлийн стратеги, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын эрхэм зорилго, стратеги зорилт зэрэгт тусгагдсан гол заалт нь хорих ял эдлүүлэх ажиллагааг олон улсын жишигт нийцсэн нөхцөлд хүргэнэ гэж заасан байдаг.

Хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа нь олон улсын жишигт нийцсэн нөхцөлд хүргэх нь зөвхөн ялтны байр, орчин бусад ахуй хангалтыг зарим нэг оронтой жиших тухай асуудлаар хязгаарлахгүй бөгөөд Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагаас ял эдлүүлэх чиглэлээр батлан гаргасан олон улсын гэрээ, конвенцэд нэгдэн орж тухайн баримт бичгийн үзэл баримтлалыг дотоодын хууль тогтоомждоо тусган нийцүүлэх, хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа нь хорих ялын зорилгыг хангахад чиглэсэн дэглэм, арга, хэрэгсэлтэй, ялтны эрх, ашиг, хэрэгцээг хангах орчин нөхцлийг дотоодын хууль тогтоомждоо хуульчлах, албан хаагч нь хорих байгууллагын чиглэлээр мэргэшсэн байхад оршиж байгаа ба дээрх зорилгыг шийдвэрлэх нэг арга зам нь хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны чиглэлээр эрх зүйн шинэчлэл хийхэд чиглэж байна.

Дэлхийн улс гүрнүүдийн өнөөгийн хөгжлийн явц дахь глобалчлал, хөгжлийн түвшин, бусад байдалтай уялдан хорих ял эдлүүлэх ажиллагаандаа баримталж буй үзэл баримтлал нь аль болох хорих ял оногдуулахаас зайлсхийн ялын өөр төрлийг сонгон хорих газрын бөөгнөрлийг багасгах, ял эдлэгсдийг хоригдож байх хугацаанд нь нийгэмшүүлэн, ялтныг ажлын байраар бүрэн ханган, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, хохирогчийн эрх ашгийг бүрэн хангах, хорих газраас суллагдаад дахин гэмт хэрэг үйлдэхгүй байх зан үйл, нийгмийн болон бусад орчин нөхцлийг нь бүрдүүлэхэд чиглэж байна.

Хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа нь эрүүгийн ялын бодлого, зорилгыг хангахад чиглэх ба эрүүгийн ялын бодлого нь тухайн улс орны хөгжлийн шат дахь нийгэм, эдийн засаг, улс төр, эрх зүйн хүрээнд гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийгмийн дэг журмыг хангах, хүний эрх, эрх чөлөө, ашиг сонирхлыг хамгаалах чиг үүрэг хэрэгжүүлэхэд төрөөс баримталж буй чиглэл бөгөөд төрөөс эрүүгийн ялын бодлогод эрүүгийн ялын оновчтой төрөл, тогтолцоог бий болгох, оногдуулах үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох, түүгээр дамжуулан гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэх зэрэг арга хэрэгслээр дамжуулан хэрэгжүүлэх нь чухал юм.

Дээрх асуудлыг шийдвэрлэх хүрээнд Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны үр дүнд ялын зорилгыг хангах, хорих ял эдлүүлэх дэглэмийг нээлттэй, хаалттай тогтолцоонд шилжүүлэх, нийгэмшүүлэх ажлыг хуульчлан тогтоох чиглэлээр Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулж, тодорхой судалгааны ажлыг хийж байна.